

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри німецької мови
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Р. ХАГЕЛЬШТАНГЕ «ІГРАШКА БОГІВ»)

Добре відомо, що словниковий склад мови постійно змінюється, збагачуючись новими словами. Виникнення цих нових слів (неологізмів) пов'язане з необхідністю дати найменування новим явищам, предметам чи поняттям, що входять у життя у зв'язку зі змінами соціального та політичного ладу, з розвитком науки, техніки, культури тощо. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст., німецька мова збагатилася дуже великою кількістю неологізмів у всіх сферах її вживання. У художній літературі особливо інтенсивно авторські неологізми використовуються в науковій фантастиці. Роман німецького письменника Р. Хагельштанге «Іграшка богів» (1959 р.) не належить до наукової фантастики. Він створений на основі міфологічного матеріалу, демонструє прагнення автора до реалістично-побутової та морально-психологічної конкретизації, написаний у мемуарно-епістолярному стилі. Саме тому дослідження авторських неологізмів та особливостей їх перекладу можуть допомогти у визначенні особливого авторського стилю і майстерності оповідача, який завдяки ресурсам власної мови може здивувати читача новими поняттями.

Неологізми, зокрема авторські новоутворення, викликають велике зацікавлення лінгвістів. Особливості функціонування німецьких неологізмів досліджували В. Устінова, Н. Моїсєєва, Р. Намитокова, С. Розен, Б. Вольф-Блайс, Д. Герберг та інші. Питання перекладу авторських неологізмів висвітлюються в роботах Д. Зайтаєвої, А. Кульчицької, В. Влахова, К. Телькової та ін. Оскільки роман Р. Хагельштанге не перекладений українською мовою, то в сучасному літературознавстві існує невелика кількість літературно-критичної рецепції творчості письменника, тому способи перекладу авторських неологізмів у романі запропоновано автором статті.

Метою роботи є теоретичний і практичний аналіз авторських неологізмів (на матеріалі роману Р. Хагельштанге «Іграшка богів»).

Досягнення мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- окреслити теоретичні аспекти функціонування авторських неологізмів у художній літературі й особливостей їх перекладу;
- розкрити специфіку авторських неологізмів у романі Р. Хагельштанге «Іграшка богів» і зробити спробу їх літературного перекладу українською мовою.

Процес оновлення словникового складу німецької мови, як і будь-якої іншої мови, – це неперервний процес. Щодня відбуваються зміни в соціально-політичній, економічній сферах життя. Змінюються умови побуту людей, розвивається наука й техніка, змінюється культура й мистецтво. Тож для того, щоб мати можливість говорити про нові аспекти людського життя й розуміти один одного, їх потрібно якимось чином називати. У результаті з'являються нові слова – неологізми.

Досить інтенсивно продукуються в німецькій мові, особливо в художній літературі, індивідуально-авторські неологізми. Д. Зайтаєва дає визначення цьому поняттю: «Авторський (індивідуально-авторський) неологізм – це слово або значення слова, яке створив письменник, поет, публіцист для позначення нових або вигаданих явищ дійсності, нових або вигаданих предметів чи понять. Винайдені автором слова відрізняються від звичайних позначень, які широко використовуються, новизною внутрішньої форми або своєрідністю сукупності елементів. Авторські неологізми зазвичай не стають одиницями словника, хоча найбільш вдалі та комунікативно значущі чи необхідні слова переймаються мовним колективом і потрапляють до словникового складу мови» [1, с. 1].

Зауважимо, що в сучасних дослідженнях науковці застосовують також інші терміни: «індивідуально-авторський новотвір», «оказіональне слово» або «оказіоналізм», «лексичний новотвір», «неолексема», «лексична інновація» [2, с. 195–200]. У нашій роботі ми використовуємо терміни «авторський неологізм» і «оказіоналізм» як синоніми, хоча притримуємося думки дослідників, що okazіоналізми є вужчим поняттям, які «зазвичай зрозумілі лише з контексту, переймають на себе важливі текстові завдання. Вони виконують функції економії мови або інші стилістичні функції і заповнюють лексичні прогалини. Вони можуть стати неологізмами (і врешті-решт – частиною словникового складу мови) або зникнути» [3, с. 94].

Авторські новоутворення, як і всі неологізми, з'являються в мові трьома шляхами:

1) шляхом словоскладання (словотвірної деривації). Аналіз компонентів, що входять до складу авторського неологізму, дає перекладачеві можливість, знаючи лексичне їх значення та враховуючи контекст, з'ясувати значення всього комплексу. У німецькій мові складні слова є досить поширеним явищем, способом перекладу таких слів є використання словосполучень;

2) шляхом семантичного деривата, тобто розвитку в уже існуючому слові нового, вторинного значення на основі схожості явища, що знову позначається, з явищем уже відомим. Але семантичний засіб номінації належить до тих явищ у мові, які не піддаються однозначному тлумаченню;

3) шляхом запозичення слів з інших мов або з некодифікованих підсистем цієї мови (діалектів, просторіччя, жаргонів) [1, 4].

Багато дослідників зазначають, що на сучасному етапі розвитку мова переживає «неологічний бум». Найбільше нових слів з'являється в науково-технічній сфері у зв'язку з бурхливим прогресом науки й техніки. У художній літературі неологізми найчастіше можна зустріти в науково-фантастичних творах. Проте роман німецького письменника Р. Хагельштанге «Іграшка богів» був написаний у 1959 р. Неологізми 50-х рр., які увійшли до загального вжитку, – це *der Sputnik (1957 p.)*, *das Raumschiff (1959 p.)* та більшість неологізмів післявоєнного періоду (*die Brigade, heimkehren, die Bolone, die U-Bootler* та інші) [4]. Як уже зазначалося, роман «Іграшка богів» не належить до наукової фантастики. Здається, що в класичному романі на традиційну, а не на фантастичну тематику, не може бути багато нових слів, які позначали б нові явища або поняття. Проте роман «Іграшка богів» сповнений лінгвостилістичними засобами, які неймовірно збагачують мову автора й визначають його особливий авторський стиль. Саме тому роман був відзначений літературною нагородою «Julius-Campe-Preis», яку присвоює видавництво «Hoffmann und Campe Verlag».

Переважну більшість неологізмів сучасної німецької мови становлять іменники (близько 80%). Це пояснюється тим, що вони позначають нові предмети, явища та події. Проте виникнення неологізмів-прикметників і неологізмів-дієслів також є цілком можливим: *Stress – stressig, Rock – rockig, Job – jobben*. Часто неологізми – це запозичені з англійської мови й адаптовані слова на позначення різних понять. Так наприклад, англійське слово «to klick» (німецькою «anklicken») увійшло до вжитку й адаптувалося настільки, що в 1995 р. посіло 5 місце у списку «Wörter des Jahres» [3, с. 99].

На нашу думку, справжньою майстерністю письменника можна вважати його вміння створювати власні поняття, використовуючи ресурси рідної мови. Автор створює нові слова, щоб зробити мову тексту більш яскравою та насиченою. Авторські неологізми підкреслюють індивідуальні особливості стилю, «додають тексту емоційну експресивність і виразність» [5, с. 1]. Використання тих чи інших мовних засобів може мати особливе значення тоді, коли автор не тільки звертається до лексики рідної мови, щоб позначити всім відомі поняття, але й винаходить нові слова для тих явищ, які він сам уперше придумав і зафіксував у своєму творі. Завдання автора – донести до читача в найбільш короткій, але найбільш повноцінній мовній формі зміст предмета, поняття або явища, яке він добре уявляє, але яке поки невідоме читачеві.

Критичний огляд наукових робіт із теорії та практики перекладу дає привід для висновку, що неологізми є складними словами для перекладу, оскільки знайти ці слова в словниках зазвичай неможливо. Загальновизнано, що під час перекладу необхідно передати інформацію не тільки на тематичному рівні, а й зберегти атмосферу, емоційне забарвлення, які характерні для оригіналу.

Основна складність у перекладі авторських неологізмів – це з'ясування значення нового слова. Перекладач, уперше стикнувшись з авторським неологізмом, не має уявлення про поняття, позначене автором. Тому під час перекладу авторських неологізмів варто притримуватися деякої послідовності:

1) з'ясування значення слова в контексті. Для виявлення значення неологізму важливим є лінгвістичний контекст, тобто мовні одиниці, які оточують відповідне слово, і екстралінгвістичний (позамовний) контекст. Відомо, що більшість слів у мові є багатозначними, і підібрати відповідне значення слова з багатьох інших значень можна лише завдяки контексту;

2) передача цього значення засобами української мови, тобто власне переклад [1, с. 2].

Оскільки неологізми належать переважно до безеквівалентної лексики, для їхнього перекладу застосовуються численні перекладацькі трансформації: транскодування, калькування, експлікація, конкретизація та генералізація (розширення або переосмислення значення), запозичення з інших мов, вокабулізація словосполучень, «гібридизація» слів, конверсія, атрибутивне використання імен тощо. Для перекладу саме авторських неологізмів найчастіше застосовують такі методи: транскрипція, транслітерація, калькування, функціональна заміна.

Що стосується авторських неологізмів у романі Р. Хагельштанге «Іграшка богів», зауважимо, що більшість із них – це складні іменники, які автор утворює за морфологічною структурою «іменник + іменник», тобто шляхом словотвірної деривації («*Blutsuppe*», «*Stirnkind*»; «*Männertugend*», «*Friedenshonig*», «*Kriegsgalle*», «*Blutbahn*», «*Ochsenknecht*», «*Völkerverdummer*», «*Bruderpaar*», «*Polypenarme*»). В обраних неологізмах обидва іменника – це добре відомі слова, переклад яких не викликає труднощів, проте в поєднанні це вже нові слова з новим значенням, якого надав їм автор і якого немає в словниках. Щоб перекласти ці оказіоналізми, найдоречніше скористатися такими способами: розширення або переосмислення значення, описовий метод з урахуванням контексту, функціональна заміна понять.

У романі «Іграшка богів» центральною є тема війни, збройних конфліктів у цілому, їх причин і наслідків. Саме тому у творі є багато індивідуально-авторських неологізмів для зображення цього явища. Утворюючи нові слова до теми «війна», автор наділяє їх сильним емоційним забарвленням, підбираючи лексеми, які змогли б передати всі жахи війни.

Так, авторський неологізм «*Blutsuppe*» [6, с. 9] (дослівно «кривавий суп», «суп із крові або з кров'ю») письменник обрав для опису Троянської війни та війн у цілому. Не важко уявити собі криваве м'ясо на полі бою та провести паралель із величезним котлом, у якому «варяться» солдати. Саме тому вважаємо влучним такий переклад цього неологізму – «криваве м'ясо».

Наступний оказіоналізм, який торкається теми війни – «*Kriegsgalle*» [6, с. 44] (дослівно «жовч війни»). Автор намагається сказати, що війна, ніби жовч, отруєє все навколо, приносить лише гіркі почуття, присмак, який залишається на довгі роки, який нічим не виведеш. Доречним вважаємо переклад «гіркота війни».

У протиставленні можна розглядати неологізм «*Friedenshonig*» [6, с. 44] (дослівно «мед свободи» або «медова свобода»), який має іронічне забарвлення, що зрозуміло з контексту. Про «*Friedenshonig*» говорить Менелай,

читачеві зрозуміло, що цар лукавить, обіцяючи троянцям «солодку свободу», адже причина війни не у викраденні Єлени Прекрасної Парісом, а в багатствах Трої, якими воліє заволодіти Менелай. Тому вважаємо доречним перекласти цей неологізм як «солодка свобода» із семантичним значенням «омріяна, проте недосяжна».

Політично забарвленим є okazіоналізм «*Volkverdummer*» [6, с. 98]. Не можемо з упевненістю говорити про те, що це саме авторський неологізм. У словниках подібного слова немає, проте воно час від часу зустрічається на форумах та в публіцистиці на суспільно-політичну тематику. Цей іменник утворився за формулою «іменник + іменник». Іменник «*Verdummer*» походить від дієслова «*verdummen*» («робити дурним, отупіти, обдурити»), утворений суфіксальним способом, тобто за допомогою суфікса -*er*, який позначає виконавця дії. Цей складний неологізм можна перекласти як «обманицький народу», проте сам контекст підказує, що народ насправді не просто обманюють, а хочуть «*пошити в дурні*», «*навішати лашу на вуха*» у найбільш відповідальний момент.

Автор уміло та цікаво поєднує непоєднані слова, які збагачують мову твору, урізноманітнюють її. Так, наприклад, okazіоналізм «*Polypenarme*» (дослівно «руки як поліпи») можна зрозуміти та перекласти лише через контекст завдяки заміні поняття: «*Unsere Blicke ... umfingen ihn wie mit Polypenarmen*» – «Наші погляди обіймали його ніби *чипкими руками*» [6, с. 107].

Наступний авторський неологізм несе вагоме смислове навантаження. Іменник «*Bruderpaar*» без урахування контексту не викликав би ніяких питань і перекладався б як «брати». Проте в романі йдеться про Паріса й Гектора, які були не просто братами, їх поєднувало дещо більше – взаєморозуміння та спільні погляди на певні обставини, саме тому пропонуємо інший переклад: «*Wir sind ein gutes Bruderpaar*» – «Ми справжня команда» [6, с. 106].

Відомо також, що у сфері ненормативної лексики, зокрема, серед лайливих слів, часто зустрічаються неологізми. Наприклад, «*Beckenrandschwimmer*», «*Warmduscher*», «*Landungsklatscher*», «*Festnetztelefonierer*», «*Seerosengießer*», «*Hallöchensager*», «*Warzfuß*», «*Mikrohirn*» [3]. У романі «Грашка богів» також знаходимо неологізм лайливого характеру, «*Ochsenknecht*» [6, с. 106], який дослівно перекладається як «прислужник волів». Із контексту зрозуміло, що це образливе слово, стосується воно Паріса, який привів свого найкращого вола до Трої на змагання, звісно, доглядав за ним також він. Троянському принцу вдалося перемогти в змаганнях своїх братів Гектора та Деїфоба. Ображений Деїфоб намагається вбити Паріса і, звісно, образити, а не просто констатувати факт, називаючи його «*Ochsenknecht*». Німецький іменник «*Ochse*» також має значення «дурень». У поєднанні із іменником «*Knecht*» («слуга») утворюється авторський неологізм, який було б доречно перекласти описовим методом за допомогою фразеологізму зневажливого характеру: «*Дурню, іди бикам хвости крутити*».

Вартий розгляду okazіоналізм «*Stirnkind*» [6, с. 37] (дослівно «дитина чола»), який автор використовує, коли описує богиню мудрості та справедливості – Афіну Палладу. Про неї говорять, що вона – думка Зевса, здійснена в дії. Вона – «*дитя розуму*», саме такий переклад є, на нашу думку, найвдалішим.

Ще один іменник, «*Männertugend*», який автор вигадує, коли описує Афіну, вважаємо okazіоналізмом [6, с. 38]. Ним автор підкреслює гендерну нерівність завдяки іменнику «*Männer*» («чоловічий» або «те, що притаманне лише чоловікам»). У Давній Греції мислителями й мудрецами були лише чоловіки, володіти великим розумом і мудрістю було їхнім привілеєм. Саме тому, пропонуючи Парісу яблуко розбрату, Афіна обіцяє йому «*Weisheit, die höchste der Männertugenden...*» – «мудрість як найповажнішу з чоловічих чеснот».

Як зазначалося раніше, більшість неологізмів є іменниками, проте Р. Хагельштанге в романі використовує також новоутворені складні прикметники з другим компонентом «*gewandt*», що означає «вправний, умілий». Наприклад, okazіоналізм «*scherengewandter Mann*» [6, с. 93] («чоловік, який вправно володіє ножицями») можемо перекласти простим іменником «*перукар*» або «*цирульник*», проте такий переклад, на жаль, не передасть красномовство німецького письменника. Цей okazіоналізм не несе ніякого особливого смислового навантаження, а говорить лише про майстерність автора збагачувати свою мову новими цікавими словами. А ось інший прикметник-okazіоналізм розкриває суть і характер персонажа: «*zungengewandte Menelaos*» [6, с. 44] (дослівно «Менелай, який уміло використовує язик»). Із контексту стає зрозуміло, що Менелай багато говорить, багато обіцяє, співчуває та втішає, проте це все лише показове ораторське мистецтво, адже насправді він обманює троянців. Тому завдяки заміні понять вважаємо доречним перекласти це словосполучення як «*брехливий Менелай*».

Описуючи одну з найкрасивіших богинь Олімпу – Геру, автор не скупиться на епітети та метафори й вигадує новий okazіоналізм: «*kuhäugige Hera*» [6, с. 36]. Зрозуміло, що дослівний переклад є доволі дивним та незрозумілим, а також естетично не зовсім гарним щодо богині, красою якою захоплений Паріс (дослівно «Гера з очима як у корови»). Значення прикметника стає зрозумілим із контексту, коли Паріс говорить, що очі Гери здалися йому дуже знайомими, такими, ніби він їх бачив щодня. Усе тому, що він був пастухом, і йому подобалося доглядати за тваринами, зокрема коровами: «*Und da ich Hirt war und den Umgang mit meinen Tieren liebte, fühlte ich unversehens Sympathie für die pompöse, kuhäugige Hera...*» [6, с. 36] – «А оскільки я був пастухом і любив доглядати за своїми тваринами, я одразу відчув симпатію до розкішної Гери з великими темними сумними очима». У такому контексті прикметник «*kuhäugig*» набуває більш позитивного значення; щоб вдало його перекласти та передати емоційне захоплення героя богинею, ми скористалися описовим методом у поєднанні із заміною поняття.

Серед проаналізованих нами авторських неологізмів є й такі, які можна вважати «семантичними неологізмами» [2, с. 197]. Це слова, які можна знайти в тлумачних словниках, проте в романі письменник надає їм нового значення, якого не пропонують словники. Так, наприклад, у реченні «*Aber das Schöne meines Lebens ist in meine Blutbahn eingetreten und kann nur mit meinem Blute entweichen*» [6, с. 55–56] іменник «*Blutbahn*» (дослівно «кровотік») набуває нового семантичного значення. Переклад цього неологізму можливий лише описовим методом у контексті цілого речення, а переклад запропонованого речення ускладнюється ще й метафоричним забарвленням,

усе речення можна вважати складною метафорою, у структурі якої є ще інша метафора, зокрема «das Schöne meines Lebens» / «окраса мого життя» в значенні «кохання». Тому ми пропонуємо такий переклад цілого речення: «Але кохання увійшло в моє серце й може покинути його лише тоді, коли воно зупиниться».

Отже, Р. Хагельштанге утворює свої оказіоналізми переважно шляхом словоскладання, меншою мірою – шляхом семантичного деривату, і жодного разу – шляхом запозичення з інших мов, що говорить про високий рівень художньої майстерності автора. Під час передачі лексичної своєрідності авторського стилю Рудольфа Хагельштанге, зокрема неологізмів, використано переважно такі види перекладацьких трансформацій: заміна або розширення понять (функціональна заміна), описовий метод, щоб досягти максимального наближення до художнього тексту першоджерела. Під час перекладу авторських неологізмів особливу роль відіграє контекст, який допомагає підібрати кращий і доречніший переклад запропонованих неологізмів. Підкреслимо, що авторські неологізми в романі «Іграшка богів» емоційно забарвлені, часто мають вагоме семантичне значення, вони насичують мову, урізноманітнюють і характеризують стиль автора.

Література:

1. Зайтаева Д. Авторский неологизм как лингвистический феномен и как объект перевода / Д. Зайтаева // Ломоносов : молодеж. науч. портал. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/10/Zaytaeva.pdf.
2. Herberg D. Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Probleme ihrer Erfassung und Beschreibung / D. Herberg // Deutsch als Fremdsprache 39. – 2002. – S. 195–200.
3. Wolf-Bleiß B. Neologismen – Sprachwandel im Bereich der Lexik / B. Wolf-Bleiß // Sprachwandel und Entwicklungstendenzen als Themen im Deutschunterricht: fachliche Grundlagen – Unterrichtsanregungen – Unterrichtsmaterialien. – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2009. – S. 83–101.
4. Розен Е. Новые слова, устойчивые словосочетания в немецком языке / Е. Розен. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.
5. Кульчицька А. Переклад авторських неологізмів / А. Кульчицька // Филологические науки. Актуальные проблемы перевода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Philologia/67641.doc.htm.
6. Hagelstange R. Spielball der Götter / R. Hagelstange. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, 1967. – 275 S.

Анотація

О. ДОБРИНЧУК. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Р. ХАГЕЛЬШТАНГЕ «ІГРАШКА БОГІВ»)

Стаття присвячена аналізу авторських неологізмів у романі німецького письменника Р. Хагельштанге «Іграшка богів». У статті досліджуються особливості художнього перекладу індивідуально-авторських неологізмів із німецької мови на українську. Наводяться приклади цих перекладацьких трансформацій. Переклад авторських неологізмів відбувається з урахуванням контексту. Також розглянуті основні способи перекладу цих слів.

Ключові слова: авторський неологізм, оказіоналізм, контекст, заміна поняття, значення.

Аннотация

О. ДОБРЫНЧУК. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АВТОРСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Р. ХАГЕЛЬШТАНГЕ «ИГРУШКА БОГОВ»)

Статья посвящена анализу авторских неологизмов в романе немецкого писателя Р. Хагельштанге «Игрушка богов». В статье исследуются особенности художественного перевода индивидуально-авторских неологизмов с немецкого языка на украинский. Приводятся примеры этих переводческих трансформаций. Перевод авторских неологизмов осуществляется с учетом контекста. Также рассмотрены основные способы перевода этих слов.

Ключевые слова: авторский неологизм, окказионализм, контекст, замена понятия, значение.

Summary

O. DOBRYNCHUK. PECULIARITIES OF TRANSLATION OF THE AUTHOR'S NEOLOGISMS (ON THE MATERIAL OF THE NOVEL BY R. HAGELSTANGE «TOY OF GODS»)

The article is dedicated to the author's neologisms in the novel by German writer R. Hagelstange «Toy of Gods». The article deals with the peculiarities of translation of individual neologisms from German into Ukrainian. The examples of such translations are given. Much attention is paid to the context. Also, the basic ways of translating these words are considered.

Key words: author's neologism, occasional word, context, replacement of concept, value.